

EL SABER I LES LLENGÜES
VERNACLES A L'ÈPOCA
DE LLULL I EIXIMENIS

ESTUDIS ICREA SOBRE VERNACULARITZACIÓ

KNOWLEDGE AND
VERNACULAR LANGUAGES
IN THE AGE OF LLULL
AND EIXIMENIS

ICREA STUDIES ON VERNACULARIZATION

Edició de / Edited by

ANNA ALBERNI, LOLA BADIA,
LLUÍS CIFUENTES, ALEXANDER FIDORA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2012

Primera edició: abril de 2012

© els autors, 2012

La propietat d'aquesta edició és de Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9883-430-7

Dipòsit legal: B. 3.345-2012

Impress a Gràfiques 92, S.A. - Can Sucarrats, 91 - 08191 Rubí

Comitè científic / Scientific Board

CHARLES BURNETT (The Warburg Institute, London, UK), CHIARA CRISCIANI (Università degli Studi di Pavia, Italia), WILLIAM C. CROSSGROVE (Brown University, Providence, USA), CHARLES B. FAULHABER (University of California, Berkeley, USA), GEMMA AVENOZA (Universitat de Barcelona, Espanya), CLAUDIO GALDERISI (Centre d'Études Supérieures de Civilisation médiévale, Poitiers, France), LINDA E. VOIGTS (University of Missouri-Kansas City, USA).

Amb el suport de / With the support of

ICREA

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

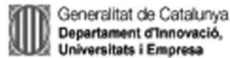
UNIVERSITAT DE BARCELONA
Centre de Documentació Ramon Llull

MINISTERIO DE CIENCIA E INNOVACIÓN
Coditecam, II (FFI 2008-05556-C03)
Ciència.cat (FFI 2008-02163/FISO)
Poesía francesa en la Corona de Aragón (FFI 2009-10065)

GENERALITAT DE CATALUNYA
Grup Consolidat: SGR-2009-1261
Arcs: 2009/ARCS/1114

EUROPEAN RESEARCH COUNCIL
Latin Philosophy into Hebrew (FP7/2007-2013-200403)
The Last Song of the Troubadours (FP7/2007-2013-241070)

REAL ACADEMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

ELS LLIBRES DE FRANÇA I LA CORT DE JOAN D'ARAGÓ I VIOLANT DE BAR¹

LLUÍS CABRÉ – MONTSERRAT FERRER

(Universitat Autònoma de Barcelona i Universitat de Barcelona)

Des de Francesc de Bofarull i Sans i Antoni Rubió i Lluch, molts historiadors han parlat de la influència que la cultura francesa va exercir en la catalana durant la segona meitat del segle XIV.² Aquesta influència es va intensificar a partir de 1380, amb el casament de l'infant Joan d'Aragó amb Violant de Bar, neboda de Carles V de França. La unió va fer possible el contacte directe amb la casa reial francesa i la circulació de llibres amb aquesta procedència: com deia Bofarull y Sans (1890: 514), «el parentesco próximo de esta ilustre princesa con el rey de Francia y los hermanos de éste, los duques de Berry y de Borgoña, explican la influencia que entonces se manifestó en Cataluña por los libros franceses». En dona fe el diplomata publicat per Rubió i Lluch (2000 [1908-1921]), el qual ja es va adonar de la rapidesa amb què els llibres francesos arribaven a la cort catalana.³

En aquest treball voldríem insistir en aquesta relació, afegint-li alguna dada inèdita, però sobretot rellegint els *Documents* de Rubió i Lluch acarats amb els inventaris de biblioteques franceses publicats per Léopold Delisle (1907) i altres.⁴ La porta oberta pel matrimoni de Joan i Violant donava directament a una biblioteca extraordinària: la que havia fundat Carles V el 1368 a la Torre del Louvre, amb un bibliotecari fix (Gilles Malet) i ordres de control dels llibres molt precises. La biblioteca del Louvre —de fet, el primer nucli de l'actual Bibliothèque nationale de France— contenia més de nou-cents volums (sense comptar els que el rei tenia a les altres residències), i reflectia sens dubte un model de cultura àulica promogut personalment pel rei. Carles V es va en-

1. Aquest treball és part del projecte FFI2008-05556-C03-02 finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

2. Vegeu, per exemple, Rubió i Lluch 1914, Rubió i Balaguer 1984 [1949-1958]: 169-175, Pagès 1936. Ja se n'havia adonat Bofarull y Sans 1890. Per a la influència de la música francesa, vegeu ara Gómez Muntané 2009 i Marfany Simó 2009. Per a l'art en general, vegeu Español 2009.

3. Bofarull y Sans (1887b i 1888) ja havia publicat alguns documents de cancelleria relatius als interessos culturals de Joan d'Aragó.

4. Avril – Lafavrie 1968, Barrois 1830, Beauvoir 1860.

voltar d'un equip de traductors i a la Torre del Louvre abundaven les obres en francès, mostra evident de la voluntat d'instaurar una cultura en vulgar. El 1380, en accedir al tron el delfí, Carles VI, la biblioteca fou saquejada pels oncles del nou rei, especialment els ducs Joan de Berry, Lluís d'Anjou i Felip de Borgonya, i per la seva tia Maria de Bar, entre d'altres. Lluís d'Anjou, per exemple, es va apoderar d'una quarantena de volums al cap de ben poc (Delisle 1907: 128-129). Tot i així, al final del regnat de Carles VI encara hi quedaven uns sis-cents llibres dels temps del seu pare, i se n'hi havien afegit uns dos-cents —això ho sabem perquè el bibliotecari es va mantenir per expressa voluntat de Carles V. La biblioteca del Louvre era una font per a tots els membres de la família reial, més encara després de 1380, i per això és important tenir en compte els inventaris conservats dels oncles de Carles VI, en particular els de la col·lecció del duc de Berry.

EL CONTACTE DIRECTE ENTRE LA CORT REIAL FRANCESA I LA DE JOAN D'ARAGÓ

L'adquisició de llibres en francès ja era corrent en època de Pere III, casat en segones núpcies amb Maria de Navarra, néta de Lluís X de França. El rei Pere a vegades se'ls feia portar expressament. El 30 de novembre de 1361, per exemple, va escriure una carta a Francesc de Perellós, que era a París, donant-li instruccions perquè li comprés un exemplar de les *Cròniques de França* o, en cas que no en trobés cap, en fes fer una còpia:

sapiats que nós havíem lo libre appellat *Cròniques dels reys de França* [...], e ara no-l trobam, ço que ns és fort greu. Per què volem e manam que si la present letra vos aconseguirà a París, que vós nos en comprats .i., e si vós n'érets ja partit, que provecats en tot cas que alcun vostre amich o conexent lo'ns trop, o si a vendre no se'n trovaba, mas que se'n trobàs exemplar, que-l façats trelladar (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 196-198).

Pere III ja tenia un exemplar de les *Cròniques*, però l'havia extraviat i per això mana que n'hi busquin un altre. Per tal que Francesc de Perellós reconegués el llibre que ha de comprar, el rei —com veurem més avall— en resumeix amb detall alguns fragments que recorda de memòria de quan l'havia llegit. Pere III, en conclusió, llegia en francès i obtenia llibres de França, però mai, que sapiguem, no va demanar llibres directament a la cort reial francesa.⁵

5. Francesc de Perellós no va ser l'únic servidor del rei que li va portar llibres de França. El 28 de setembre de 1370, Pere III va encarregar al seu conseller i majordom Berenguer d'Abella, que es trobava a França, que li comprés un llibre del qual aquest li havia parlat en una de les seves cartes, i afegia que «si altres llibres de cròniques dels reys d'Ongria, de Dàcia, de Norega o altres venien a vostra mà, comprats-los sens consultar-nos-en» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 239-240). Pere III també va obtenir llibres en francès a través de Juan Fernández de Heredia. Per exemple, una *Suma de les històries del món*, que el rei va rebre el 1370 (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 224 i 225-226), o un altre llibre en francès, del qual no diu el títol, que Heredia havia ca-

També Mata d'Armanyac, la primera esposa de l'infant Joan (1373), va adquirir llibres a través del seu germà, el comte d'Armanyac. Fins i tot abans del regnat de Pere III, Jaume II s'havia fet portar llibres de França.⁶

Ara bé, no és fins al 1380, just després del casament de l'infant Joan amb Violant de Bar el mes d'abril, que un membre de la família reial catalana escriu directament al rei de França per demanar-li llibres: el 13 d'agost, Joan demana a Carles V que li envii tres llibres escrits en francès:

Molt car avoncle: nós nos delitam molt en legir e axí pròpiament en francès com en nostra lengua mateixa, per què us pregam que-ns vullats enviar tres llibres escrits en lengatge francès, ço és, les *Canòniques de França*, *Titus Livius* e *Mendievila*, e regraciari-ho hem molt a la vostra serenitat. E si a vós, avoncle molt car, plau res que nós façam, escrivets-nos-en e farem-ho de bon grat (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: II, 221).

En aquesta carta tan coneguda, l'infant Joan s'adreça a Carles V en un to familiar, i lluint el gust per la lectura i el coneixement de la llengua del destinatari. Fa tota la impressió que l'infant vol estar a l'alçada de l'educació que comportava el seu matrimoni amb Violant, una princesa lectora i protegida pel seu oncle.⁷

Aquest contacte directe amb la cort reial francesa a partir del casament de Joan i Violant es pot demostrar amb tres exemples. Es tracta de tres obres que permeten veure, de passada, que s'han de seguir altres camins més enllà dels documents d'arxiu, i que aquests, llegits amb cura, donen més informació que no ens pensaríem.

---

piat a la cort de París i que el rei va rebre el 1372 (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 238-239). Un cop rebuts aquests dos llibres, Pere III els va fer traduir del francès a l'aragonès per a Fernández de Heredia, tal com havia fet amb altres obres, i es va quedar l'original francès almenys del segon.

6. El 10 d'abril de 1374, Mata d'Armanyac va demanar «lo libre apellat *Tilius* e les matines de mon senyor pare de Sent Aucell» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 255). El 8 de gener de 1311, Jaume II va ordenar que es paguessin 80 sous a Jaume d'Olzina per un llibre que aquest li havia portat de París (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: II, 21). Anys més tard (1320), va escriure a Pere Gavet, mestre en medicina, per demanar-li una obra recent sobre cirurgia (probablement la *Chirurgia* d'Henri de Mondeville) que li acabava d'arribar de París; el rei la volia examinar per copiar-la si la trobava interessant (Martínez Ferrando 1948: II, doc. 315; Martí de Barcelona 1990-1991: 415; Cifuentes 2000). Segons una carta de Pere III, també la infanta Maria d'Aragó tenia «un bel libro francès», que el rei li demana de seguida perquè «nós en leyr tales libros trobemos plazer e recreación» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 118-119; la carta està datada el 1339). Entre els béns de la infanta Joana, filla de Pere III i comtessa d'Empúries, s'hi troba un «libre francès», junt amb gairebé una dotzena de llibres més (Salas 1932: 117-126).

7. Sobre la cultura literària de Violant, vegeu I. de Riquer 1994. No conservem inventaris de la cort de Robert de Bar, casat amb Maria, germana de Carles V, però vegeu la nota 28 i, més avall, les referències al *Roman de la Rose* i al llibre de Mandeville. S'ha dit que Violant va viure a París abans de casar-se (Bratsch-Prince 2002: 18), però no ho confirma Poull (1994: 362-363). Comptava, això sí, amb la protecció del seu oncle Carles V: «Dels castichs e manaments a mi fets axí per mon car avoncle e senyor, lo rey de França, com per mon car pare e senyor, e vós, axí en amar e servir al dit senyor duch, mon marit e senyor, com als pobles, a mi remembran bé» (Bratsch-Prince 2002: 60). Els seus pares, Maria de França i Robert I de Bar, havien celebrat el casament (1364) primer a Bar i després a París, a la cort de Carles V (Poull 1994: 361-362).

El primer exemple fa referència al *Roman de la Rose*. El 15 de novembre de 1382, Violant escriu des de Sogorb a l'infant Martí perquè li enviï «lo *libre de la Rosa* [...] per Sanxo, porter nostre» (Vielliard 1930: 30). S'ha cregut que Violant no tenia el *Roman*, però si interpretem bé el document, deduirem el contrari: Violant demana en aquesta carta el seu exemplar, no un de nou, i ho fa precisament perquè es troba lluny, com en altres ocasions.⁸ Si considerem que el 1382 Violant ja tenia el llibre —potser l'havia dut ella mateixa de França—, entendrem que el *Roman de la Rose* sigui una de les fonts del *Llibre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge, situat el maig de 1381 i escrit no gaire després. Aquesta és la primera obra catalana en què hi ha una clara influència del *Roman de la Rose* (Metge 2010). Això significa que l'exemplar del *Roman* que Violant va rebre del seu oncle el duc de Berry el 1383 no era pas el primer que arribava a la cort catalana i que Violant el devia demanar amb una altra finalitat: el duc tenia exemplars de luxe, historiat, d'aquesta obra, i el que va arribar a Violant li va semblar «fort bo e bell» (Vielliard 1930: 31).⁹

El segon exemple és el *Valter e Griselda*. Bernat Metge hi adapta i tradueix les *Seniles* XVII.3-4, però l'elogi de Petrarca i molts girs i detalls de la traducció de la *Griseldis* procedeixen de la versió francesa de Philippe de Mézières, antic conseller de Carles V i tutor del delfí.¹⁰ La versió de Mézières era una lectura per adoctrinar dames casades de la cort francesa: la va incloure al final d'un compendi titulat *Livre de la vertu du sacrement de mariage et du reconfort des dames mariées*, conservat en un sol manuscrit (BnF, Fr. 1175), datable entre 1387 i 1389, i adreçat a Jeanne de Chastillon, esposa del camarlenc de Carles VI, l'infame Pierre de Craon (el que el 1392 va ocasionar un conflicte diplomàtic a la cort de Joan i Violant).¹¹ Per bé que la versió de Mézières no ha deixat traces en la documentació catalana, havia de procedir de la cort de París i sens dubte va arribar amb rapidesa, ja que Bernat Metge va dedicar el *Valter e Griselda*, escrit cap a 1388, precisament a una dama casada, Isabel de Guimerà, filla de Berenguer de Relat, tresorer de la reina Elionor (M. de Riquer 1959: *46) i mestre racional del rei. De la comparació entre traduccions també es pot obtenir informació sobre la circulació de llibres francesos, encara que no en quedi rastre documen-

8. En altres cartes Violant demana llibres per entretenir-se quan és lluny de Barcelona. El 18 d'octubre de 1383, per exemple, Violant, que passa el final de l'embaràs a Lleida, demana a Joan que li enviï els llibres «del rey Meliadux e del bon cavaller sens pabor e de *Gurin lo Cortes* e de *Donabi lo ros* ab d'altres cavallers molts e (...) *Tristany astoriat*» (Vielliard 1930: 33). Aquesta carta és la resposta a una de l'infant Joan del 17 d'octubre, en què ell li diu que té aquests llibres francesos i que li enviarà els que ella vulgui (Rubió i Lluç 2000 [1908-1921]: I, 314). Vegeu també Vielliard 1930: 31-32, doc. xii, en el qual Violant demana a l'infant Martí el *Guiron le Courtois* perquè «per raó del nostro prenyat, nos enujam fort».

9. Per als exemplars del duc de Berry, vegeu Delisle 1907: II, 247, ítem 146; i 267, ítems 276 i 277.

10. Per a aquesta qüestió, vegeu de moment la introducció a Metge 2010.

11. És possible que el *Livre de la vertu* ja existís en un estadi anterior a 1387 (Mézières 1993: 17-20). Per a Pierre de Craon, vegeu Riera 1976.

tal, com en aquest cas. L'exemple ens ha de fer present que la correspondència i els inventaris només registren fragments de la circulació de llibres existent.

El tercer exemple és la traducció catalana de les *Dècades* de Titus Livi, conservada en un sol manuscrit de finals del segle XIV o principis del XV (Londres, British Library, ms. Harley 4893). En la carta de 1380 reproduïda més amunt, l'infant Joan demanava un Titus Livi en francès, o sigui, la versió que Pierre Bersuire, prior de Sant Eloi de París i protegit de Joan el Bo, va fer entre 1354 i 1358 per encàrrec d'aquest rei, pare de Carles V. Segurament l'infant Joan no devia obtenir el Livi de Bersuire en aquell moment (al següent epígraf veurem per què) i el va tornar a demanar el 1383 al duc de Berry, germà de Carles V (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 307-308). És molt probable que aquest cop sí que l'obtingués: el llibre primer del text català de la versió de Bersuire és extremament proper a un dels manuscrits francesos que havia pertangut al duc de Berry i encara es conserven (Biblioteca Pública de Ginebra, Fr. 77). Vistos quaranta-un manuscrits del Livi de Bersuire (se'n conserven quaranta-sis), aquest és el més pròxim al text català del llibre primer, junt amb un altre.¹² Atès que l'infant Joan va demanar el Livi al duc de Berry, no és agosarat deduir que aquest exemplar va arribar i va ser la font de la traducció catalana conservada. Aquest exemple mostra que per la via de la crítica textual també es pot obtenir informació que els documents no asseguren.¹³

PROXIMITAT I INFORMANTS

Els tres exemples examinats demostren la proximitat de la cort de Joan d'Aragó i Violant amb les biblioteques de la família reial francesa, i la immediatesa dels resultats d'aquest contacte directe. Per confirmar-ho, tornem ara a la carta del 13 d'agost de 1380 en què l'infant Joan demanava a Carles V el Livi de Bersuire, els viatges de Mandeville i les *Cròniques de França*. El rei Carles va morir un mes després (16 de setembre) i per això és molt dubtós que la petició se satisfés: no hi ha haver temps. Aquesta suposició explica altres documents.

Ja hem vist que Joan va tornar a demanar el Livi al duc de Berry el 1383, i que segurament llavors el va rebre. El duc de Berry fou un dels germans de Carles V que més llibres va manllevar de la biblioteca del Louvre després de morir el rei, especialment còdexs de gran valor. La seva biblioteca aplegava

12. S'analitza la qüestió amb detall a Ferrer 2010: 78-116.

13. La cort reial francesa no va ser l'única via d'obtenció de llibres de França. Joan i Violant en van rebre, per exemple, del comte de Foix (vegeu Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 356-357 i 360; Vielliard 1930: 36-37; Roca 1936: 244). Ja se n'havien obtingut des del temps de Pere III a través de Fernández de Heredia, que residia a Avinyó (vegeu nota 5). El 1391, per exemple, Joan I escriu a Heredia per dir-li que ha passat pel castell de Casp, ha vist que tenia un Vegeci al seu arxiu (on ha entrat «contra voluntat e querer de fray García qui aquell tiene per vos»), i se l'ha endut «por tal que no lo havíamos» (Bofarull y Sans 1888: 206).

gairebé tres-cents volums segons els inventaris conservats, i era una de les biblioteques cortesanes més importants i més luxoses de l'època juntament amb la dels ducs de Borgonya. Hi tenia almenys cinc exemplars de Livi en francès (Delisle 1907: II, 261, ítems 233-236bis). S'entendria llavors que, si l'infant Joan no havia aconseguit el Livi directament de Carles V, el busqués a la cort del duc de Berry, ja que volia el text per fer-lo traduir, i així va ser.

Amb el llibre de Mandeville degué passar si fa o no fa el mateix. Dos mesos després de la carta a Carles V, Joan va escriure a la duquessa de Bar, mare de Violant, demanant altre cop un exemplar del llibre: «vos pregam, cara mare, que'ns trametats com enans porets lo libre de Johan de Mendrevile e lo romanç de Mexaut» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: II, 225).¹⁴ La urgència potser indica que aquest llibre desitjat no havia arribat abans. La proximitat familiar fa pensar que aquest cop sí que ho va fer. Desgraciadament, no tenim cap més notícia dels viatges de Mandeville fins a un inventari de llibres de 1410, que ja registra una traducció catalana de l'obra (M. de Riquer 1988).¹⁵ De moment, no hi ha manera de saber si aquesta traducció era del temps de Joan d'Aragó, i si és la mateixa que la dels fragments conservats, font fins ara inadvertida de la traducció castellana impresa diverses vegades a València al llarg del segle XVI.¹⁶

El tercer llibre que demanava Joan a Carles V eren les *Cròniques de França*. Feia temps que aquestes cròniques interessaven la casa reial catalana. Com hem vist més amunt, Pere III ja les tenia en francès, les havia extraviat i el 1361 va escriure a Francesc de Perellós perquè n'hi busqués un altre exemplar a París. Pere III recordava bé el llibre i, quan el descriu perquè Perellós sàpiga què ha de buscar, escriu:

bé'ns membra que'l dit libre parla de la damunt dita història. E continua de .i. rey en altre tro aquell qui vench a Gerona. E no estigats per ço com allí diu Pere d'Aragó, com a nós plau e volem que l'hajam en totes guises complidament, hoc encara tro a aquest rey qui huy és, si-s troba, si no aytant complit com trobar se puga (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 196-198).

El rei Pere sabia perfectament que les cròniques reials es continuaven. Per això diu a Perellós que no aturi la recerca (o la còpia) quan vegi que el llibre parla del regnat de Felip l'Ardit («aquell qui vench a Gerona»), que és fins on ell havia llegit, i que l'hi porti tan complet com el trobi. A jutjar per un fragment conservat en un registre de la Cancelleria, una versió de les *Cròniques de*

14. La carta està datada el 20 d'octubre de 1380.

15. Actualment només es conserven uns breus fragments d'una versió catalana medieval inclosos en dues obres de Claude Duret de principis del segle XVII. No existeix cap document de l'infant Joan de 1395 que faci referència a un llibre de Mandeville, contra el que diu Entwistle (1922); la dada és una confusió que sorgeix de Beer 1970 [1894]: 92.

16. Encara que els fragments es conserven en testimonis més tardans (vegeu la nota anterior), no hi ha dubte que aquesta traducció és la font de la impressa en castellà: vegeu els fragments acaratats a Rossebastiano 1997.

França es va traduir al català abans de 1351 (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 196-198, n. 1).¹⁷ Podria sorprendre, doncs, que amb aquests antecedents l'infant Joan demanés l'obra al rei Carles al costat de llibres cobejats com el Livi de Bersuire i el Mandeville. Però hi ha una explicació, si estava, com veurem, ben informat de la biblioteca francesa: Carles V havia fet actualitzar les *Cròniques* al seu secretari Pierre d'Orgemont, incorporant-hi els regnats del seu pare Joan el Bo i el d'ell mateix; aquesta continuació recent (1375) era, és clar, una novetat el 1380.

La tria d'aquestes obres —el Livi de Bersuire, el Mandeville i les *Cròniques de França* ampliades— respon, no cal dir-ho, a un interès de fons: l'infant Joan, així com Carles V i la noblesa en general, s'interessava com és natural per les obres amb contingut històric, clàssiques i contemporànies (i els llibres de viatges entren en aquest corpus).¹⁸ Així i tot la tria de l'infant Joan no és gens casual: els tres llibres que demana eren joies a la cort reial francesa. El Livi que Bersuire traduí al francès per encàrrec de Joan el Bo no es va difondre àmpliament fins a la cort de Carles V, el qual se'n va fer confegir un esplèndid exemplar cap a 1370 (ara és el ms. 777 de la Bibliothèque de Sainte-Geneviève), i encara en posseïa dos més pel cap baix (Delisle 1907: II, 160-161). Els viatges de Mandeville són habituals als inventaris de biblioteques cortesanes; la de Carles V en contenia diversos exemplars, alguns igualment luxosos.¹⁹ Les *Cròniques de França* ampliades eren una de les obres més importants promogudes per Carles V; també n'hi havia exemplars a la biblioteca del Louvre.²⁰ En resum: la petició de 1380, la tria d'obres cèlebres, actuals, ens confirma la immediatesa, la bona informació, que hem deduït més amunt a través de Violant de Bar, el *Roman de la Rose* i el *Valter e Griselda*.

L'estreta vinculació entre la cort catalana i la francesa es pot precisar encara més a través d'altres obres. En la carta del 6 de març de 1383 esmentada més amunt, en què l'infant Joan sollicitava el Livi al duc de Berry, també li agraiïa que li hagués enviat la Bíblia i la *Ciutat de Déu*, i li demanava, a més a més del Livi, «l'altra part de la Bíblia». La Bíblia i la *Ciutat de Déu* que el duc de Berry havia enviat a Joan eren les traduccions franceses que n'havia fet Raoul de Presles, un dels principals consellers i intel·lectuals de la cort de Carles V. L'infant Joan, doncs, havia rebut del duc de Berry la primera part de la Bíblia —que Presles havia acabat de traduir pocs anys abans, el 1377—, i re-

17. Estudiem aquest fragment en un article en preparació.

18. Per a les intencions de la biblioteca de Carles V, vegeu Avril – Lafavrie (1968). Per al cas català, per exemple el Livi, buscat en llatí des del temps de Jaume II (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 64), vegeu Rico (1998).

19. Un exemplar copiat el 1371 per Raoulet d'Orleans, un dels copistes més destacats de la cort de Carles V, va ser ofert al rei pel seu metge (Avril – Lafavrie 1968: n. 197; Delisle 1907: I, 275-276). Vegeu també Delisle 1907: II, 142, ítem 877, i 181, ítem 1106.

20. Pertanyia a Carles V el bell manuscrit Fr. 2813 de la BnF (Delisle 1907: I, 312-314; Avril – Lafavrie 1968: 112-113).

clamava la segona per completar-la: l'infant havia de saber que la Bíblia de Presles tenia dos volums per poder demanar el que li faltava.²¹ La traducció francesa de la *Ciutat de Déu* de sant Agustí amb el comentari de Thomas Waleys (1371-1375), l'altra gran obra de Raoul de Presles, va servir de font a la versió catalana (Wittlin 1978).²²

La proximitat, la informació immediata, demana agents. L'encarregat d'anar i venir de la cort del duc de Berry amb els llibres citats fou Guillem de Copons, servidor de l'infant Joan i escuder de Violant. Al cap de vuit dies de la carta del 6 de març, l'infant va escriure una segona carta al duc de Berry demanant-li altre cop la segona part de la Bíblia i el Livi, però afegint-hi encara dues obres més de Raoul de Presles: la *Musa* i el *Compendium morale de re publica* (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 308-309). Són dues obretes en llatí, menys difoses, sobre la corrupció moral de l'exèrcit de França; no consta que haguessin estat traduïdes al francès. El *Compendium*, escrit el 1363, està dedicat a Jean d'Angerant, bisbe de Chartres i conseller del rei; la *Musa*, de 1364, a Carles V (Bosuat 1966). En els vuit dies que van transcórrer d'una carta a l'altra, algú —potser Guillem de Copons mateix— devia informar sobre l'existència d'aquestes dues obres de Raoul de Presles, i l'infant Joan les va afegir a la comanda.

Més encara: en alguna ocasió el coneixement que l'infant tenia dels llibres de la cort francesa era tan precís que arribava a identificar exemplars concrets. N'és un bon exemple la següent carta: el 2 desembre de 1383 Joan va demanar a «mossèn Boreau de la Ribeyra, camarlench de nostre cosí lo rey de França», que li fes portar «lo libre de miracles de madona santa Maria, qui fou del rey de França». El va rebre el 21 de març de l'any següent, i el va trobar «molt bo e bell» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 315-316 i 318-319).²³ A la biblioteca del Louvre, hi figurava un «*Livre des miracles Notre Dame, en françois (...)* historié», que després es troba a la biblioteca del duc de Berry. Es tracta dels *Miracles* de Gautier de Coincy. Aquest llibre ja havia pertangut a Joan el Bo, que el va perdre (o li van prendre) de resultes de la batalla de Poitiers (1356), quan França va ser derrotada i Joan el Bo fet presoner pels anglesos. Carles V va poder recuperar el llibre, i així va passar a formar part de la seva biblioteca: era, efectivament, un llibre «qui fou del rey de França».²⁴

21. En l'inventari de llibres del rei Martí, s'hi registra «vn altre libre gros appellat *Primer volum de la Biblia* en francès scrit en pergamins», segons Massó 1905: 439, ítem 182. Pot molt ben ser l'exemplar que Joan va rebre del duc.

22. Wittlin considera que la traducció fou feta poc després que l'infant Joan rebés l'original francès el 1383.

23. Boreau de la Rivière va ser camarlench de Carles V. Després de la mort del rei, deixà la cort, però hi va tornar cap a 1384 i va esdevenir un dels principals consellers de Carles VI (Iorga 1896: 439, 442, 467).

24. Per a l'exemplar de Carles V, vegeu Delisle 1907: II, 155-156, ítem 948. Per a l'exemplar del duc de Berry, vegeu Delisle 1907: II, 258, ítem 214, i I, 285-305. Delisle creu que l'exemplar de Carles V i el del duc de Berry són el mateix. Vegeu també Delisle 1907: I, pp. 285-286 i 330-331.

La bona informació que Joan i Violant rebien dels llibres de les biblioteques franceses i la rapidesa amb què s'assabentaven de les novetats ens indiquen que existien servidors que obtenien aquesta informació *in partibus*. Com hem vist, un d'aquests devia ser Guillem de Copons. Ell va portar el 1383 la Bíblia i la *Ciutat de Déu* de la cort del duc de Berry a l'infant Joan, i va tornar-hi a buscar el Livi i la resta de llibres de Raoul de Presles. També va ser ell qui va portar l'exemplar del *Roman de la Rose* que el duc va regalar a Violant el mateix any,²⁵ i en altres ocasions va viatjar a la cort del duc de Berry com a ambaixador. Copons havia de conèixer bé el francès; més endavant, va traduir d'aquesta llengua el *Tresor* de Brunetto Latini (1418). Segurament era qui informava Joan i Violant dels llibres existents a la cort del duc de Berry.

Un altre membre d'aquesta xarxa de servidors va ser Ramon de Perellós, conseller de l'infant Joan. Perellós s'havia criat a la cort de Carles V, de qui el seu pare era camarlenc, i, com Guillem de Copons, també va traduir del francès: el seu cèlebre *Viatge al purgatori de sant Patrici* (1398) incorpora el *Tractatus de purgatorio sancti Patricii* d'H. de Saltrey a través d'una versió francesa (demostra la mediació Owen 1970: 221-223). El 1386 Joan d'Aragó ja havia escrit a Perellós, que llavors era a París, per demanar-li que li enviés «en escrits per persona certa, tota la relació per aquell cavaller qui deïts que és estrant [*sic*] en lo Purgatori de sent Patrici, feta de ço que ha vist e li és esdevengut en lo dit Purgatori, car fort ho desijam saber», juntament amb uns judicis astrològics (Rubió i Lluç 2000 [1908-1921]: I, 342-343).²⁶ A París, doncs, Perellós va conèixer la història del cavaller que havia estat al Purgatori de sant Patrici, la devia explicar al seu senyor, i aquest va voler-la tenir de seguida, no tant per devoció com per desig de conèixer les meravelles del món, en aquest cas d'Irlanda, de la mateixa manera que s'havia interessat pel Mandeville o altres llibres d'aquest tenor. Així, el 20 de març de 1378, l'infant va escriure a Perellós demanant que li enviés «lo libre de frare Odorich e ço que la Reyna de Xipre tramet a nós e a nostra cara companyona la duquessa», és a dir, l'*Itinerarium* d'Odorico da Pordenone, segons Rubió i Lluç (2000 [1908-1921]: I, 273).²⁷ El 18 de maig Joan ja havia rebut el llibre i diu a Perellós que «tota vegada que

25. Devia portar aquests llibres en el mateix viatge: la carta d'agraïment de Joan per la Bíblia i la *Ciutat de Déu* és del 6 de març; la de Violant pel *Roman de la Rose*, del dia 8 del mateix mes.

26. Joan devia rebre el llibre, perquè el 1394 va enviar una còpia del *Purgatori de sant Patrici* a la seva filla Joana, comtessa de Foix, juntament amb un *Breviari d'amors* (Rubió i Lluç 2000 [1908-1921]: I, 343, n. 1; ACA, Cancelleria, reg. 1964, f. 152v). Aquesta relació devia ser la de Saltrey, protagonitzada pel cavaller Owein, i no pas cap altre relat posterior.

27. Tres dies després d'aquesta carta, Joan, que devia estar impacient, torna a escriure a Perellós dient: «Molt ha que'ns fes saber que vendriets tantost a nós. E creem bé que affers hagen empatxada e empatxen encare a vostra venguda. Per què volem e us pregam que, en cas que gayre dejats aturar, nos trametats per lo feel cambrer nostre Ferrando Munyoc, portador de la present, lo *libre de Todorich* que'ns havets aportat e totes les coses que la Reyna de Xipre envie a nós e a la duquessa» (ACA, Cancelleria, reg. 1744, f. 134v; Roca 1936: 241). Un resum en llatí del viatge d'Odoric de Pordenone es troba al manuscrit 490 de la Biblioteca de Catalunya (Bohigas 1920-1922).

trobets d'aytals coses estranyes con les dessus espressades, nos n'ajats e fer-nos n'ets agradable servey» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 274-275).²⁸

Perellós també tenia llibres propis a la seva casa de Perpinyà, com per exemple un *Lançalot* en francès. Aquest *Lançalot* devia ser un exemplar bonic: quan l'infant Joan el va veure en una ocasió que s'havia aturat a casa de Perellós, el va trobar tan bell que se'l va quedar: «nos ací estants sabem que vós hic havíets en la vostra casa .i. bell *libre de Lançalot* en francès; e quan l'aguem vist per sa bellesa havem-lo'ns pres e retengut» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 278).²⁹ Els llibres que Perellós tenia a Perpinyà no s'han de confondre amb els llibres que va rescatar en aquesta vila i que havien pertangut a Guillem Sedacer, un frare carmelità, protegit de Joan, conegut per la seva obra alquímica *Sedacina*. Perellós va comprar la biblioteca de fra Sedacer per ordre de l'infant Joan, no pas per quedar-se-la:³⁰ el 6 de gener de 1382, l'infant va enviar diners a Perellós perquè recuperés els llibres que el frare havia empenyorat al canonge d'Elna Nicolau Gil, i els hi enviés tots (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 299).³¹ L'acta de notari de la compra de la biblioteca és del 26 de gener. La biblioteca de Sedacer constava de trenta-sis volums: hi dominen els llibres d'alquímia, astronomia, astrologia i medicina —ja que aquest frare era un dels astròlegs de la cort de l'infant—, al costat de tractats universitaris de lògica, dret i teologia, i un mapamundi.

VALORS DELS LLIBRES

Ens podem preguntar què movia exactament Joan d'Aragó i Violant a buscar llibres, a vegades amb insistència, i a buscar-ne especialment a França. Més enllà de la lectura, els llibres els interessaven per la bellesa. Els llibres il·luminats o historiatos eren objectes de valor. N'és un bon exemple el *Lançalot* que Joan es

28. Altres informacions sobre llibres devien arribar d'informants ocasionals. Per exemple, el 14 de desembre de 1393, Joan demana a Enric de Bar, germà de Violant, «còpia de .i. llibre que'ns ha dit en Pere de Berga que vós havets, ço és, Ovidi *Metamorfoseos* moralisat» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 381). Pere de Berga era conseller de Joan i va ser ambaixador a Avinyó i a la cort francesa, el 1393 precisament (*GEC*, s.v.). El llibre que demana Joan pot ser l'*Ovide moralisé*, un poema anònim escrit entre 1291 i 1328 per a la reina Joana (esposa de Felip V de França) i atribuït falsament a Chrétien Legouais i a Philippe de Vitry. Es conserva un dels exemplars que en tenia el duc de Berry, l'actual ms. 742 de la Biblioteca Municipal de Lió (Delisle 1907: II, 315), que és una còpia luxosa.

29. La carta és de 1379.

30. Vegeu Ponsich 1983. La confusió ja no es troba en Barthélemy 2002: I, 29-36 i 41-49, que identifica la majoria dels títols.

31. Sembla que Guillem Sedacer també havia deixat llibres seus a casa de Constança, vídua d'un mercader de Vic. En una carta del 13 de juny de 1382, l'infant Joan demanà a Constança que conservés tots els llibres que Sedacer li havia encomanat perquè creia que n'hi podia haver de seus. Un cop va haver vist que cap dels llibres no era seu, va tornar a escriure a Constança (15 de maig de 1383) perquè els lliurés al convent del Carme de Barcelona (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: II, 265).

va endur de casa de Ramon de Perellós perquè era tan bell. Sovint buscaven còpies d'obres que ja tenien perquè n'esperaven un exemplar més luxós. Aquest interès respon a una voluntat de colleccionisme. Recordem el *Roman de la Rose* que Violant rebé del duc de Berry i que era «fort bo e bell», quan ella ja en tenia un. Un altre cas molt clar: el 1385 l'infant Joan, que sabia que Lleó March posseïa un «Godofré de Billó» que havia estat del rei de Xipre, li manà que li portés aquest exemplar, indicant que se'l quedaria només si era prou bo: «volem e us pregam que de continent nos trametats lo dit libre perquè nós lo vejam, car si fa per nós e-l nos aturam, nós lo us farem ben satisfacer, e si no fa per nós, de continent lo us farem tornar» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 331-332).

A vegades les il·lustracions dels llibres bells tenien també un valor pràctic. El 1389 Joan, ja rei, rebé dos llibres del comte de Foix, un d'il·luminat i un sense il·luminar. El rei es quedà el llibre il·luminat perquè «sens lo il·luminament no poríem bé entendre la lectura». Tornà al comte el segon llibre perquè el fes il·luminar i després l'envià al rei de França, que llavors era Carles VI.³²

Precisament per la bellesa i el valor material, els llibres eren objectes adequats per regalar o intercanviar amb altres objectes de valor. Hem vist molts casos de llibres que arribaven de França i eren «bons e bells». Joan d'Aragó va rebre llibres luxosos, però també en va regalar. El 1393, per exemple, va enviar a la seva filla Joana, comtessa de Foix, «un libre escrit en pergamins ystoriat d'aur apellat *Breviari d'amor*». El mateix any va regalar un Marco Polo al duc de Berry (Bofarull y Sans 1887a: 53).³⁴ El 5 de novembre de 1381, l'infant Joan escriu una carta a Carles VI de França dient-li que ha sabut per Guillem de Courcy que vol un mapamundi. El mateix dia fa treure el seu mapamundi de l'arxiu reial amb la intenció de regalar-lo a Carles VI, i dona l'ordre de lliurar-lo a Guillem de Courcy i que «Cresques lo juheu, qui lo dit mapamundi ha fet [...], enform lo dit mossèn Guillem de totes les coses que menester sia, a ffi que ho puxa retrer al dit rey» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 294-295, docs. 321 i 322).³⁵

Un altre valor que tenia el comerç de llibres, i no l'hem d'oblidar, era el de la compleció. Joan i Violant es preocupaven per obtenir exemplars millors d'obres que ja posseïen, però que sabien incompletes o fragmentàries. L'infant Joan demanava el 1383 la segona part de la Bíblia de Raoul de Presles perquè

32. Carta de Joan I datada el 28 d'abril de 1389 (Roca 1936: 244). En una altra carta, també adreçada al comte de Foix i datada el mateix dia, Violant diu que el rei Joan ha estat molt content amb el *Llibre de la caça* que el comte li havia enviat: «del libre de la caça, que havets tramès al senyor rey, li havets fet gran plaer, segons ell vos escriu» (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 356-357). És tracta del *Livre de chasse* del comte Gaston Febus, segurament el llibre il·luminat que Joan es va quedar.

33. ACA, Cancelleria, reg. 1964, ff. 100v-101r. Agraïm aquesta dada a Jaume Torró.

34. Devia ser una còpia bonica; el duc de Berry colleccionava **exemplars de Marco Polo** (Delisle 1907: II, 254-255, ítems 196 i 197).

35. El 1379 ja hi havia una còpia d'un mapamundi llesta, o gairebé llesta, per a l'infant Joan (Rubió i Lluch 2000 [1908-1921]: I, 279-280). La biblioteca del Louvre contenia un mapamundi català fet a Mallorca el 1375 (actual ms. BnF, Esp. 30); no es pot assegurar si és el mapamundi que Joan I envià el 1381 (Avril – Lafavrie 1968: 87-90, n. 207).

només n'havia rebut la primera. El 1386, Violant va demanar a Guillem de Perapertusa que li deixés «lo libre appellat *Mechaut*» perquè «nós ne haïam un qui no és acabat, ans hi fallen alcunes coses en sustància bones» (Vielliard 1930: 33-34). Violant ja tenia un recull de Machaut, doncs, però sabia que hi havia més matèria (algú li ho devia dir, o ella mateixa n'havia vist algun exemplar), i en demanà un altre per completar el seu. És evident, doncs, que també el contingut de les obres determina les peticions de llibres.

Ara bé, en algun cas semblaria que l'interès pot anar més enllà de totes aquestes raons al capdavall utilitàries. Pensem, per exemple, en les obres de Raoul de Presles. La *Ciutat de Déu* comentada devia ser llegida pel contingut històric, certament —va ser feta «pour l'utilité politique du royaume» (Avril – Lafavrie 1968: 88)—, i tant d'aquesta obra com de la Bíblia en francès se'n conserven manuscrits luxosos, que podien atreure Joan d'Aragó per aquest motiu; sembla clar, en tot cas, que una Bíblia en francès no podia tenir valor per la lectura del text en ella mateixa. Per això no es pot descartar que la demanda d'obres de Presles obeís també a la voluntat de *translatio* cultural, d'adquirir i emular el prestigiós model de la cort francesa, una cort que des de Carles V era també, conscientment, un model de cultura en vulgar.

Per demostrar que va existir aquesta voluntat de *translatio* cultural ens caldrien més dades com les recollides als primers epígrafs: més dades de l'ús i la influència dels llibres francesos, més estudis de detall sobre les traduccions catalanes i, en particular, sobre els còdexs. Els llibres que hem destacat aquí van arribar a la cort de Joan d'Aragó a través del contacte directe amb la cort francesa, i són força representatius de l'ambient intel·lectual que hi havia fomentat Carles V. La magnitud de les biblioteques reials franceses, i el perfil intel·lectual de molts traductors, no admet comparació amb el cas català (exceptuant-ne Bernat Metge, que no era un traductor professional ni escrivia al dictat). Pel cap baix, però, podem pensar que la possibilitat de conèixer de prop l'ambient intel·lectual de les corts de Carles V i els seus germans i d'accedir als seus llibres va alimentar i ampliar els interessos culturals de la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar. Aquesta conclusió modesta, ja anunciada fa cent vint anys per Francesc de Bofarull, avui hauria de servir de guia per a l'examen dels còdexs i els textos conservats, com hem vist a propòsit de la traducció francesa del Livi de Bersuire o del *Valter e Griselda*.

OBRES CITADES

Avril, François – Lafavrie, Jean, 1968. *La Librairie de Charles V*, París: Bibliothèque nationale de France.

Barrois, Jean Baptiste Joseph, 1830. *Bibliothèque protypographique ou librairies des fils du roy Jean, Charles V, Jean de Berri, Philippe de Bourgogne et les siens*, París: Treuttel et Würtz.

- Barthélemy, Pascale, 2002. *La Sedacina ou l'Oeuvre au crible: l'alchimie de Guillaume Sedaccer, carne catalan de la fin du xive siècle*, París – Milà: SEHA – Archè.
- Beauvoir, Hiver de, 1860. *La Librairie de Jean duc de Berry*, París: Auguste Aubry.
- Beer, Rudolf, 1970 [1894]. *Handschriftensätze Spaniens: Bericht über eine in den Jahren 1886-1888 durchgeführte Forschungsreise*, reimpr. Amsterdam: Van Heusden.
- Bofarull y Sans, Francisco de, 1887a. «Antiguos y nuevos datos referentes al bibliófilo francés Juan de Francia, duque de Berry», *Revista de ciencias históricas*, 5/3, pp. 22-60.
- Bofarull y Sans, Francisco de, 1887b. «Datos para la historia de la bibliografía en la corte aragonesa», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 68 (25 d'octubre), pp. 161-163.
- Bofarull y Sans, Francisco de, 1888. «Datos para la historia de la bibliografía en la corte aragonesa», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 72 (10 de febrer), pp. 205-207.
- Bofarull y Sans, Francisco de, 1890. «Apuntes bibliográficos y noticia de los manuscritos, impresos y diplomas de la exposición universal de Barcelona en 1888», dins *Conferencias dadas en el Ateneo Barcelonés relativas a la Exposición Universal de Barcelona*, Barcelona: Tipo-litografía de Busquets y Vidal, pp. 459-538.
- Bohigas, Pere, 1920-1922. «Un sumari del llibre de viatges d'Odoric de Pordenone», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 6, pp. 377-379.
- Bossuat, Robert, 1966. «Raoul de Presles et les malheurs du temps», dins *Studi in onore di Italo Siciliano*, I, Florència: Leo S. Olschki, pp. 117-122.
- Bratsch-Prince, Dawn, 2002. *Violante de Bar (1365-1431)*, Madrid: Ediciones del Orto.
- Cifuentes, Lluís, 2000. «Notícia d'una traducció catalana de la *Chirurgia* d'Henri de Mondeville», *ATCA*, 19, pp. 587-599.
- Delisle, Léopold, 1907. *Recherches sur la librairie de Charles V*, París: Honoré Champion.
- Entwistle, W. J., 1922. «The Spanish Mandevilles», *The Modern Language Review*, 17, pp. 251-257.
- Español Bertran, Francesca, 2009. «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el reino de Francia», dins *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la Baja Edad Media*, ed. María Concepción Cosmen Alonso et al., Lleó: Universidad de León, pp. 253-294.
- Ferrer, Montserrat, 2010. *La traducció catalana medieval de les Dècades de Titus Livi: estudi i edició del llibre I*, Tesi doctoral inèdita, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Gómez Muntané, Maricarmen, 2009. «Trebor a Navarra i Aragó», *Mot so razo*, 8, pp. 7-15.
- Iorga, N., 1896. *Philippe de Mézières 1327-1405 et la croisade au xive siècle*, París: Émile Bouillon (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, 110).
- Marfany Simó, Marta, 2009. «Balades, lais i rondells francesos en la literatura catalana del segle xv», *Mot so razo*, 8, pp. 16-26.
- Martí de Barcelona, 1990-1991. «La cultura catalana durant el regnat de Jaumè II», *Estudios Franciscanos*, 91, pp. 213-295, i 92, pp. 127-245 i 383-492.
- Martínez Ferrando, J. Ernesto, 1948. *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Massó Torrents, Jaume, 1905. «Inventari dels bens mobles del rey Martí d'Aragó», *Revue Hispanique*, 12, pp. 413-590.
- Metge, Bernat, 2010. *Llibre de Fortuna i Prudència*, ed. Lluís Cabré, Barcelona: Barcino (ENC, B 30).
- Mézières, Philippe de, 1993. *Le Livre de la vertu du sacrement de mariage*, ed. Joan B. Williamson, Washington D. C.: The Catholic University of America Press.

- Owen, D. D. R., 1970. *The Vision of Hell: Infernal Journeys in Medieval French Literature*, Edinburg: Scottish Academic Press.
- Pagès, Amadeu, 1936. *La Poésie française en Catalogne du XIIIe siècle à la fin du XVe: études savantes de textes inédits ou publiés d'après les manuscrits, avec 5 planches hors texte*, Tolosa – París: E. Privat – H. Didier.
- Ponsich, Pierre, 1983. «La Bibliothèque de Ramon de Perellos, viscomte de Roda et de Perellos (v. 1350-apr. 1408), auteur du *Viatge al Purgatori* (1398)», dins *Les Pays de la Méditerranée occidentale au Moyen Age: Études et recherches. Actes du 106ème Congrès des sociétés savantes. Perpignan 1981: Section de Philologie et d'Histoire jusqu'en 1610*, ed. Paul Ourliac et al, París: CTHS, pp. 213-223.
- Poull, Georges, 1994. *La Maison souveraine et ducale de Bar*, Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Rico, Francisco, 1998. «Nobiltà nel medioevo, nobiltà dell'umanesimo», dins *Gli umanesimi medievali*, ed. Claudio Leonardi, Florència: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, pp. 559-566.
- Riera, Jaume, 1976. *Pierre de Craon a Catalunya: un cas d'extradició (1392)*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- Riquer, Isabel de, 1994. «Los libros de Violante de Bar», dins *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos II-XVII)*, ed. M. M. Graña Cid, Madrid: Al-Mudayna, pp. 161-173.
- Riquer, Martí de, 1959. *Obras de Bernat Metge*, Barcelona: Universidad de Barcelona.
- Riquer, Martí de, 1988. «El Voyage de Sir John Mandeville en català», dins *Miscel·lània d'homeatge a Enric Moreu-Rey, III*, ed. Albert Manent – Joan Veny, Barcelona: AILLC – Universitat de Barcelona – PAM, pp. 151-162.
- Roca, Josep M., 1936. *Johan I d'Aragó*, Barcelona: Institució Patxot.
- Rossebastiano, Alda, 1997. *La tradizione iberoromana del Libro de las maravillas del mundo di Juan de Mandavila*, Alessandria: Biblioteca Mediterranea.
- Rubió i Balaguer, Jordi, 1984 [1949-1958]. *Història de la literatura catalana*, I, Barcelona: PAM.
- Rubió i Lluch, Antoni, 1914. «La cultura catalana en el regnat de Pere III», *Estudis Universitaris Catalans*, 8, pp. 219-245.
- Rubió i Lluch, Antoni, 2000 [1908-1921]. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-*eval**, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Salas, Xavier de, 1932. «Inventari de béns mobles de l'Infanta Joana», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 8, pp. 117-126.
- Vieliard, Jeanne, 1930. «Nouveaux documents sur la culture catalane au Moyen Âge», *Estudis Universitaris Catalans*, 15, pp. 21-40.
- Wittlin, Curt J., 1978. «Traductions et commentaires médiévaux de la *Cité de Dieu* de saint Augustin», *Travaux de linguistique et de littérature*, 16, pp. 531-555.

ABSTRACTS

TELLING THE TRUTH:
RAMON LLULL AND PHILOSOPHY IN THE VERNACULAR

MICHELA PEREIRA

A re-evaluation of the writings of Ramon Llull in the light of studies dedicated to the vernacularization of philosophy since 1989, and in particular recent research on Llull's 'linguistic pluralism', has led firstly to a comparison between his thought and the features of the so-called *vernacular theology*, and then, in turn, to a reassessment of his role in the development of late-medieval philosophy.

THE VERNACULARIZATION INTO CATALAN OF PROPHETIC,
BIBLICAL AND THEOLOGICAL TEXTS IN ARNAU DE VILANOVA'S
CONFESSIÓ DE BARCELONA

JAUME MENSA

Arnau de Vilanova wrote several devotional works in Catalan, but only five of these have survived: the *Confessió de Barcelona*, the *Lliçó de Narbona*, the *Raonament d'Avinyó*, the *Informació espiritual* and the *Alia informatio beguinarum*. In addition, we have two letters, one addressed to King Jaume II and the other to Queen Blanca, and some fragments from other works.

The *Confessió de Barcelona*, read before King Jaume II and a distinguished assembly on 11 July 1305, is a summary of Arnau de Vilanova's main apocalyptic theses. This is certainly why in the *Confessió de Barcelona*—in contrast to other Catalan works—Arnau quotes, summarises, reproduces or translates passages from the Bible, texts written by theologians and «special revelations» to

back up his theses, which had been subjected to multiple attacks by professional theologians (scholars from Paris and Dominicans).

Arnau de Vilanova had a near blind faith in prophetic sources and «special revelations». He considered them to be «almost-words» of God. In the *Confessió de Barcelona* he copies the Latin prophecy *Insurgent gentes* attributed to Hildegard of Bingen (possibly from the circle closest to William of Saint-Amour) and translates it into Catalan. He also translated into Catalan in the *Confessio Ilerdensis* a summary that he himself had made of Cyril's prophecy. Both texts refer to the obfuscations of false religious figures, whom Arnau identifies with his Dominican adversaries. Both witnesses are of key importance. Arnau de Vilanova's works are the first known witnesses of Cyril's revelation, and his translations of Cyril and Hildegard in the *Confessió de Barcelona* are the first in a 'vulgar' language. The translations themselves are free, original and suggestive. In addition to Cyril and pseudo-Hildegard, the Catalan physician also mentions in the *Confessió de Barcelona* the revelations of the sibyls Eritrea and Albanea, one possibly identified as Eusebi, and pseudo-Methodius. As for the biblical passages, Arnau de Vilanova reproduces in Catalan six fragments from the New Testament (four from Paul's writings and two from Matthew) and one from the Book of Daniel.

Arnau de Vilanova cites Augustine of Hippo, Jerome, Isidore of Seville and Peter Lombard to confirm the prophetesses' validity. He also provides a summary of a fragment of the *Glossa ordinaria* which he translates into Catalan. And finally, he translates into Catalan the outline of the history of the Church divided into six stages that he had used in the *Philosophia catholica et divina* and which is taken —without any acknowledgement of its provenance— from Pierre Jean Olivi's commentary on the Apocalypse.

Despite the fact that the *Confessió de Barcelona* was condemned in Arnau's inquisitorial sentence (Tarragona 1316), it was read and used, as we can see, for example, in the anonymous *Libro del conocimiento del fin de mundo*.

FRENCH AND OCCITAN TRANSLATIONS OF
PSEUDO-ARNAU DE VILANOVA'S
WORKS ON ALCHEMY (14th–15th C.)

ANTOINE CALVET

In this article, we have attempted to take stock of the translations of works on alchemy attributed to the physician Arnau de Vilanova, limiting our corpus to those versions in Occitan and French. From our research we have concluded that in addition to enriching the lexicon, whether in Occitan or French,

in regard to the medieval translations such as those by Mahieu de Vilain or Denis de Foulechat or by Oresme himself, these translations of alchemical texts are notable for their fidelity to the original, at least in the ones that we have studied, such as, for example, the *Rosari*, a version in Occitan of the *Rosarius philosophorum* attributed to Arnau de Vilanova. However, the fact remains that in a manuscript in the Bibliothèque de l'Arsenal in Paris, doubtless carried out for King Charles V, the scribe sets out to develop mainly the theoretical and philosophical aspects of the subject, rather than the practical. Thus he does not hesitate to select and introduce comparisons which clarify the text, or in the *Livre de Roussinus*, invoke the protection of St Catherine, patron saint of philosophers, emphasising the theoretical rather than the technical range of medieval alchemy. Furthermore, the tendency to gloss and expand on the text seems to confirm the hypothesis that in the fifteenth century the scribe translator more often than not contents himself with inserting excerpts from other treatises and combining them with the text he is translating, as in the case of the *Epistola ad regem Neapolitanum*: alchemical commentary clarifying alchemy for alchemists.

RAMON LLULL AND THE PRINTING PRESS (1480-1520)

ALEJANDRO COROLEU

From the end of the fifteenth century, the corpus of works by and attributed to Lull in Latin and the vernacular was the object of study and received the attention of printers throughout Europe. The Lullian texts circulating in print during this period share certain common characteristics. Lullism, pseudo-Lullism and para-Lullism all feature: in other words, printers paid equal attention to the «orthodox» corpus, to the pseudo-Lullian works on alchemy and to a whole series of auxiliary texts, including commentaries on Lull, such as the *Ianua artis magistri Raymundi Lulli* by the Catalan Lullist Pere de Gui, or works of Lullian influence, such as Ramon Sibuida's *Theologia naturalis*. As a general rule, and with the exception of the most important printing centres, the texts are from the presses of men connected with local education.

Leaving the Venetian editions to one side, the first Lullian early printed editions were published in Barcelona. They were all commissioned by the Lullian School, which was active in the city until the end of the sixteenth century. Lullian manuscripts were also circulating in Paris and soon editions and translations appeared there. An example of this are the volumes prepared by the theologian and humanist Jacques Lefèvre d'Étaples, editor of the *Liber de laudibus beatae Mariae Virginis* (1494), the *De natali pueri parvuli*, *Liber clerico-*

rum and *Phantasticus* (1505), a partial edition of the *Liber contemplationum*, printed with the *Libellus Blaquerne de amico et amato*, as well as an edition of the *Proverbia* and the *Arbor philosophiae amoris*, which came out in 1516. Lefèvre d'Étaples's Lullian editions are linked to a broader interest in medieval mysticism and spirituality. The annotated Latin text in each of these editions was preceded by an introduction drafted by the editor himself. Together with Barcelona and Paris, one of the most productive printing centres in the final decade of the fifteenth century in terms of Lullian works was Seville, where texts from the pseudo-Lullian and para-Lullian corpus were published. Other centres in the Iberian Peninsula were Valencia and Alcalá de Henares. In the case of Alcalá, Lull is read, commented on but above all edited in circles that followed the teachings of Erasmus. The Universidad Complutense is a good example of how, when the time came to select which Lullian texts were to be printed, that choice in Renaissance Europe was governed by ideological loyalties, teaching requirements and, as ever in the world of humanistic printing, editorial novelty.

CITIES, KINGDOMS AND UNIVERSITIES:
TRANSLATIO STUDII ET IMPERII AND THE HISTORY
 OF THE CITIES IN EIXIMENIS'S *DOTZÈ DEL CRESTIÀ*

XAVIER RENEDO

Between chapters 15 and 21 of his *Dotzè del Crestià*, Eiximenis develops the themes of the *translatio studii et imperii* relating them to the history of the cities, ranging from Enoch, the first city according to Genesis 4.17, to the great university cities of fourteenth-century Europe, passing not only through Memphis (Egypt), Athens and Rome, but even through Nimrod's Babylon.

Following in the footsteps of Josephus's *Antiquities of the Jews*, Eiximenis locates the origins of science and knowledge not in Egypt but rather at the beginning of the first age of the world, Adam and the family of Seth, and even of Lamech. In the *Dotzè*, the city of Enoch becomes a focal point for the growth of science and the arts thanks to the guidance of Jonicus, the (supposed) fourth son of Noah. Eiximenis also collects from Josephus, via the *Historia scholastica*, the story of the columns of metal and stone where all knowledge had to be stored for safekeeping against the destructive forces of water and fire. However, he speaks of three series of columns, not two as featured in the tradition: those raised by the family of Seth and Lamech, dedicated to astrology and geometry, and those of Ham dedicated to the liberal arts. (The

novelty introduced by Eiximenis in his treatment of this subject is the two columns of Nimrod).

Following this, Eiximenis speaks without too much expansion about the transfer of political power and knowledge from the East to Greece, then to Rome, then Paris before arriving at the English universities where Eiximenis had studied and whence wisdom had begun to spread out to the rest of the world.

A FIFTEENTH-CENTURY COLLECTION OF MIRACLES
OF THE VIRGIN FROM BARCELONA CATHEDRAL ARCHIVE:
QUESTIONS OF READERSHIP

DAVID BARNETT

This paper aims to provide a broad contextualization for a collection of miracles of the Virgin in Arxiu Capítular de Barcelona, ms. 6. After a brief overview of the characteristics and history of the genre, a comparison between this early fifteenth-century Catalan collection and other Iberian manuscript compilations illustrates that we are dealing with a late vernacular manifestation of a predominantly Latin prose tradition. The rubric on the first folio of ms. 6 provides the date on which it was donated to the Cathedral Library (18th November, 1439) and the name and profession of the donor (Julià Roure, a Barcelona notary). This wealth of information about the manuscript's provenance is the starting point for an analysis of the rationale behind the volume's compilation, its subsequent presentation to the Cathedral Library, and its intended readership.

The manuscript was extensively repaired prior to the current re-binding which was carried out in 1513, indicating that it had been subject to considerable wear and tear in its first seventy or so years in the Cathedral. It was, therefore, clearly read, and read often, but by whom? While there can be no doubt that the Cathedral's clerical staff had access to it, there is no evidence that it was compiled as a sermon sourcebook, specifically for an ecclesiastical readership: the stories are not arranged in any discernible order, and there is no index. Information about the donor leads to another possibility. As well as working as a notary, Roure was also a scribe for the *Almoïna*, a charitable institution set up by the Cathedral to provide meals for the poor. There is compelling circumstantial evidence that the stories would have been considered suitable reading material at mealtimes in the *Almoïna*. Finally, information regarding the Cathedral Library itself, which was undergoing major renovations at the time the manuscript was being compiled, and those who had access to it, sug-

gest that the people who read the manuscript were not exclusively clerical staff, but may well have included lay devotees of the Virgin, perhaps pilgrims stopping off on their way to visit Montserrat, the most important Iberian shrine to the Virgin at that time.

ON THE ITALIAN VERNACULARIZATIONS
OF THE *CHIRURGIA* BY RUGGERO FRUGARDO
OF PARMA (OR OF SALERNO), WITH A NOTE ON A RECENTLY
DISCOVERED MANUSCRIPT

ILARIA ZAMUNER

The *Practica chirurgiae* (or *Chirurgia*) by Ruggero Frugardo of Parma (or of Salerno) was compiled around the 1170s by a pupil of the renowned medieval physician, Guido d'Arezzo il Giovane, with the help of a group of collaborators. It is reasonable to consider Ruggero's *Chirurgia*, known at least until the sixteenth century, as one of the foundational texts of the Italian surgical tradition. The work was disseminated rapidly throughout Europe, as attested to by the exceptional circulation of the Latin commentaries on the one hand, and numerous vernacularizations in different Western languages on the other: Anglo-Norman, Catalan (recorded but no longer extant), French and Italian (§ 1). Two manuscripts have been located in Italy to date (Florence, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. B.3.1536 and Florence, Biblioteca Riccardiana, 2163), both fourteenth century and from Tuscany, containing two probably independent translations of the *Chirurgia*. In this paper, we analyse these two vernacularizations with the aim of establishing their autonomy in relation to each other, and to the version contained in New Haven, Medical Historical Library, ms. 52, also from Tuscany and not previously studied (§ III). As well as a brief overview of the relevant cultural context, this paper includes a note on the relationship between the beautiful New Haven manuscript (to which I will return elsewhere), dated to the thirteenth century, and the concurrent Occitan tradition, and in particular with Basel, Universitätsbibliothek, D.II.11, linked to medical circles in Montpellier between the thirteenth and fourteenth centuries. Furthermore, the analysis of the Italian tradition of Ruggero's *Chirurgia* allows me to make an extensive digression (§ II) on Italian studies of scientific, and especially medical, topics. Although overall the field is decidedly less structured than in other European countries, which have been active for decades, there has been an increase in projects, seminars or conferences and publications on scientific subjects, certainly from the 1980s and 1990s. Finally, worthy of special mention are the lexicographical studies which stand out in

relation to the general panorama both for their scientific and their methodological value.

MEDIEVAL MEDICAL LITERATURE IN OCCITAN FROM ANTIQUITY TO THE RENAISSANCE

MARIA SOFIA CORRADINI

Technical scientific literary texts play a crucial role in the history of the transmission of thought from antiquity to the Renaissance, be it as custodians of the knowledge deposited as sediment in the course of time, or as direct witnesses of those conceptual revivals which have contributed, albeit in small steps, to the advance of knowledge, a process from which not even the Middle Ages was excluded.

Within this context, the output in the field of medicine occupies a privileged position. Studying the corpus of these texts advances our understanding of certain aspects of the continuity from the medieval period to the Renaissance and helps to highlight certain elements essential for defining the different stages that the school of medicine went through, whether on the practical or the speculative side.

From this point of view, works in Occitan are of fundamental importance. In transmitting the principles contained in the sources used in the vernacularization process, these works reflect the methodological and conceptual changes therein, and have a role to play in the evolution of medical knowledge throughout Europe. There are two types of medical texts drafted in Occitan: a variety of compilations such as herbals, cookbooks, and monographic treatises from the Montpellier and western Languedoc area, as the linguistic features allow us at times to specify; and synonym lists of medical and pharmaceutical terms written in Hebrew script, which are currently being studied by a German research group.

It is clear that a perfectly adequate appraisal of the themes and motifs present in the different vernacularizations can be carried out only by cross-referencing the data from these two types of text. There is no disguising the central role played by the translators, from a linguistic point of view as well as a cultural one, because while they sometimes assimilate the sources passively, at other times, in contrast, they show evidence of trying to interpret them, thus providing an account of the gradually defined *realia* of the advance of knowledge. Another key aspect is the close link between the Occitan and Catalan textual output in the medical and pharmaceutical fields, beyond the strictly literary. This is shown in the coincidence of themes and motifs, but also in the

reciprocal linguistic influence, factors that demonstrate that there was movement in both directions from both geographical regions.

An excellent example of the value of these Occitan texts as witnesses of the advance of knowledge is related to the reception of Galen's anatomical knowledge, which formed the basis of the teaching curriculum in the nascent Western university system, which included the University of Montpellier whose ascendancy was matched by the Salerno School's decline. The examples taken from the texts show that while Montpellier initially adopted the knowledge and theory that had led to the formation of the canon of the Salerno School, later on they took on principles foreign to that *milieu*, and adjusted to the conceptual evolution and the vocabulary suited to communicating the subject matter, allowing it to flourish not just in Occitania but throughout Europe.

LATE-MEDIEVAL MEDICAL METALEXICOGRAPHY IN THE IBERIAN PENINSULA, AND THE FACTORS BEHIND ITS DEVELOPMENT

BERTHA Mª GUTIÉRREZ RODILLA

Scientific lexicographical reference works compiled before the advent of printing are not generally well known. Indeed the idea that specialised lexicography first emerged at the dawn of the modern age has become a commonplace. Despite this deep-seated conception, the later Middle Ages were crucial in this respect, since it was then that different lexicographical tools, monolingual and multilingual, were conceived, defined and perfected, for different purposes; at least within the medical and pharmaceutical field which is the one that concerns us. These instruments went considerably further than simple 'glosses', the only category granted to medieval specialised lexicography. Many of these eminently practical reference works were originally drawn up to facilitate translations carried out in the principal languages of culture of the Middle Ages (Greek, Arabic, Latin); although later on, the progressive access of different vernacular languages to the transmission of specialised content was decisive. In the specific case of the Iberian Peninsula, the focus of our study, those languages were by and large Castilian and Catalan. However, to these we should add Hebrew, which in the closing centuries of the medieval period would become a language suited to the exchange of scientific knowledge.

As specialised lexicography developed, in tandem with other tools and genres designed to make these texts easier to use, to learn from, and to put to practical use, the incorporation of specialised works transmitted through Arabic played an equally important role. These introduced new material, not only in terms of

their content, which is not the focus of this research, but rather their format, and the various techniques employed in them to set out ideas and make them easy to use and learn from. This aspect was greatly influenced by Eastern science, which placed more emphasis on practical applications than its Greek counterpart. Among these techniques, we find, in addition to the ever more habitual use of alphabetical ordering to arrange the content of texts, the incorporation of tools that allowed them to be consulted, such as indices, tables, glossaries, etc.

All this is covered in our article, in which we pay special attention to the field of therapeutic medicine and to the situation in the Iberian Peninsula. In doing so we aim to help sow seeds of reasonable doubt with regard to the myth of the Renaissance origin of specialised lexicography, and of the unique influence of the Latin and Latin models on that origin.

VERNACULAR GLOSSES AND THE COMMENTARY TRADITION IN FIFTEENTH- AND SIXTEENTH-CENTURY ENGLISH

IRMA TAAVITSAINEN

This chapter provides a genre study of late-medieval and early-modern commentaries. Learned genres of science and philosophy started to be translated into English with the pan-European vernacularization boom. Vernacular writers and translators had to cope with problems of rendering complicated abstract ideas into the vernacular, and it took time before the language could function as a fully-fledged vehicle for scientific ideas. I shall first provide a survey of Middle English commentaries and discuss their special features and their relation to the adjoining and overlapping genre of compilations. Middle English commentaries are still fairly unknown, as tools for identifying texts in manuscript repositories and recent and editions are still few. After a general introduction, theory and background, I shall illuminate the lines of development with three case studies.

The first case study deals with the finest example of the commentary genre in Middle English and serves as a socio-historical anchorage point of vernacularization activities in England. This unedited philosophical commentary casts new light on the quality of commentaries in English manuscripts and shows how sophisticated even vernacular texts can be in their design, layout and execution. The second case study discusses another remarkable medieval commentary, a Hippocratic prognostication, which was discovered and edited only recently. The base text of the third case study is an early-modern medical recipe. It shows how the genre had achieved a standardized form and was at the disposal of the learned discourse community.

If we compare this fully developed commentary from 1588 with medieval medical commentaries, the lucidity of the later text is striking. Scientific writing had entered a different phase of vernacularization and the Early Modern English period is very different in language history.

MEDIEVAL MAGIC IN OCCITAN AND LATIN:
THE *LIBRE DE PURITATS* AND OTHER WRITINGS FROM
THE CODEX BARBERINIANO LATINO 3589

SEBASTIÀ GIRALT

This paper aims to embark on the systematic analysis of the content of the Codex Barberiniano Latino 3589 in the Vatican—which has to date only been studied very superficially—, focusing on the largest component work, the *Libre de puritats*.

The manuscript, copied in the fourteenth century, contains a series of anonymous texts on ritual and astral magic, some in Latin but most in Occitan, not in Catalan as had been previously thought. It is divided into three parts. The first (ff. 2r-28v) and second (ff. 29r-51v), according to all the signs, belong to the same treatise on Solomonic magic in Occitan, the *Libre de puritats*, while the third (ff. 52r-83v) is a collection of extracts, experiments and short treatises in Latin and Occitan, many of which are incomplete or lack a title, and which belong to several different traditions of magic: Solomonic, hermetic, astrological, etc. There are essentially two hands in the manuscript: the first less careful hand copied the first and third parts, and the second copied the remainder with a greater degree of accuracy. Despite the variety in content, it appears that the volume was not put together arbitrarily, but is a collection of writings for personal use, of interest to the first copyist. This scribe comes across as an expert in literature on magic: he knows some Hebrew and he includes texts that he requires and omits a considerable number of passages that he already has. Furthermore he made use of a partial copy of the *Libre de puritats* copied by the second hand.

From internal references, we can conclude that the *Libre de puritats* originally had three sections: the first (ff. 3r-28v) deals with how to control angels and other spirits through Semiforas and psalms recited in pertinent astrological conditions, with the support of rites, fumigations and animal sacrifices; the second, which centres on an explanation of Teberidi's treatise *Art de caractas* (ff. 29r-51v), is structured around ten tables with values given for characters and letters, which represent all the elements in the universe and are also of use in operations to invoke angels at astrologically significant times; as for the third

part, we are told that it is an explanation of the *Art of Images* attributed to Hermes but it has not survived in the manuscript, and was probably lost along with the missing folios. The study of the remaining parts in this paper is accompanied by a parallel analysis of the main sources, which concludes that the work is based on the Latin version of the *Liber Razielis* and on several of the annexed treatises also in Latin that were added on the initiative of Alfonso X.

Finally, it is worth highlighting that the *Libre de puritats* is one of the rare extant examples of the vernacularization of medieval spiritualist magic. It is notable for the breadth of its scope, for the way in which texts from a variety of highly technical sources have been reworked and for its combination of theory and practice.

BOOKS FROM FRANCE AND THE COURT OF JOAN OF ARAGON AND YOLANDE OF BAR

LLUÍS CABRÉ – MONTSERRAT FERRER

Thanks to the *Documents* published by Antoni Rubió i Lluch (1908-1921), there is an excellent chapter in Jordi Rubió i Balaguer's history of Catalan literature (1949) on French influences in the fourteenth century, together with other valuable observations: for example, that the earliest translations of Classical texts came from the cultural centres of France, «and in the first instance from the literary court of Charles the Wise», through the marriage of Prince Joan of Aragon with Yolande of Bar. In this paper we extend this claim to other areas, revising data from published documents, adding some new ones, and comparing this corpus with the inventories of the library of Charles V of France and his son, and of other collections belonging to the royal family.

FROM THE *TRACTATUS CONTRA ASTRONOMOS JUDICIARIOS* (1349) TO THE *LIVRE DE DIVINATIONS* (1356): NICOLE ORESME LOST IN TRANSLATION

STEFANO RAPISARDA

As far as France is concerned, Nicole Oresme's intellectual activity can be considered fundamental in the shaping of linguistic identities. It is well known that when Oresme began to translate Aristotle's works for King Charles V, French was not a prestigious literary language and was not thought appropri-

ate for philosophical and scientific discourse. This was instead the reserve of Latin, and a non-academic audience would have had great difficulty in gaining access to it. Many lay people, princes and even counsellors (with a university-level education in Law) had difficulty reading Latin texts. For his part, Oresme repeatedly alludes to the difficulties that kings, princes and even the ministers/counsellors have in reading Latin. Oresme deals with the reasons and problems of vernacularization in some of his prologues.

In fact he had written the *Tractatus contra astronomos judicarios* intended chiefly for a scholarly readership, which he then translated himself as the *Livre de divinacions* for those who were less able to read Latin on their own. It is unusual for an author to translate into the vernacular a text that he had previously written in Latin: this provides us with the opportunity to observe in detail not only his linguistic selection but also the intellectual activity that underpins any translation into the vernacular. Many parts of the two texts follow each other closely, but of course the most relevant parts for our study are those containing deviations and divergences.

In the case of Nicole Oresme's *Livre de divinacions*, we have to confirm the traditional idea that vulgarization is simplification. It is evident that he did not use vernacular French because he was unable to use Latin; he uses it in order to adapt his text to a different audience, and not one that was completely ignorant of Latin, but one that was probably less at ease with—or less interested in, academic sophistication—without the need for precision in quotation and rigorous clarity in meaning.

ACADEMIC MEDICINE AND THE VERNACULARIZATION OF MEDIEVAL SURGERY: THE CASE OF BERNAT DE BERRIAC

MICHAEL McVAUGH

Two Catalan texts that have been thought to be distinct translations of the *Chirurgia* of Teodorico Borgognoni, a leading example of the new scientific surgery that developed in Latin Europe after 1250, exist in manuscript: one (in MS Paris, BnF, Esp. 212) a translation composed by the surgeon Guillem Corretger c. 1300, the other (in MS Graz, Universitätsbibl., 342) a 'revision' plausibly to be ascribed to the early fourteenth-century Montpellier master Bernat de Berriac and dated in its colophon to the year 1311. A first detailed comparison of the two texts confirms that Bernat's revision is indeed based on Guillem's original; that he made very few changes to Guillem's translation of the first three books of Teodorico's work, merely subdividing them further and

restoring a few Latinate terms, but that he prepared an entirely new version of the fourth book. A still closer examination of the Graz manuscript seems to indicate that the many alterations and marginal emendations made to the text of the first three books (there are none at all in the fourth) are Bernat's own later corrections to the text that he had originally taken over essentially unaltered from Guillem's version, and in fact that this very manuscript may actually be Bernat's own copy, so that it, and not merely the translation, dates from 1311. Guillem's motive for translation, expressed in an introduction to his work, was his desire to allow surgeons who knew no Latin to have access to the new learned surgery. Bernat's motives for a revision are unclear, but his breaking-up of the original's four books into seven suggests that he may have wanted to make it easier to study.

There is still too little historical information available to interpret these conclusions with any real confidence, but it would be consistent with what we *do* know to suppose that Bernat encountered Guillem and his translation when they were both studying at Montpellier c. 1303; that Bernat began to copy the translation there but was unable to complete his work before leaving to begin medical practice in Castelló d'Empúries and a career as physician to the kings of Mallorca; and that he was eventually able to finish it by making his own translation of the last book directly from Teodorico's Latin. But this, or other comparable explanations, must remain speculative for the time being.

TRANSLATED FROM CATALAN:
LOOKING AT A FIFTEENTH-CENTURY HEBREW
VERSION OF THE GOSPELS

HARVEY HAMES

A Hebrew translation of the four Gospels is extant in a fifteenth-century manuscript now in the Vatican library. The manuscript is a copy of the original translation and there is no indication as to who the translator or copyist were. A close reading shows that the Hebrew was translated from Catalan, and is based on a manuscript which was then used for the Peiresc version (which contains the fourteenth-century Catalan translation of the Bible). The historical context of the translation along with some interesting anomalies in the translation itself raise questions about the identity of the translator and whether he was a Jew, a convert, or a Christian.

A CATALAN VERSION OF BRYSON'S *OECONOMICUS*

JAUME RIERA I SANS

In the early fifteenth century, an anonymous scribe copied three brief treatises on behaviour, in Catalan, consecutively on 53 folios (Biblioteca de Catalunya, ms. 42). This anonymous scribe understood that they had been written by 'philosophers', or compiled from the writings of 'philosophers'. The first treatise is the *Paraules de savis e de philòsofs*, by the Jewish author Yehuda Bonsenyor, and the third is Brunetto Latini's (moral) *Rettorica*. According to the compiler's colophon, the second treatise is *Lo breviari de Baraçan lo philòsof en regiment d'alberch*. It remained to be identified. It is the *Oeconomicus* of Bryson, an author of the neo-Pythagorean school.

Written originally in Greek at the start of the Common Era, the work was translated into Arabic in the early Middle Ages; from Arabic, it was translated into Hebrew, and later into Latin in the late medieval period, and then from Latin into Catalan. It was not widely disseminated. At this stage of the research, information about the text can be summarised as follows:

In Greek: two short fragments recorded by Stobaeus.

In Arabic: a lengthy text preserved in a manuscript collection of philosophers' writings. The translator is not specified.

In Hebrew: *a.*) Fragments of an abbreviated text attributed to Shem-Tov ibn Falaquera, from the thirteenth century. *b.*) A lengthy text, parallel with the Arabic text, in one manuscript. Translated by David ben Shelomo aben Ja'ish, from Seville, from the fourteenth century.

In Latin: an abbreviated text preserved in two manuscripts. It is attributed to Galen. One of the manuscripts does not mention the translator; the other states that it was translated from Arabic by Ermengol Blasi, from Montpellier.

In Catalan: an abbreviated text that follows the Latin version. There is no mention of the translator.

This paper includes an edition, preceded by a study.

'JEWISH SCIENCE' IN RAMON MARTÍ'S *PUGIO*?

MARCO PEDRETTI

The aim of this paper is to define the image of the Jews reflected in the main work of the Catalan Dominican Ramon Martí (c. 1215-c.1285). This involves understanding what sort of 'science' the author attributed to the Jews:

what do the Jews of the *Pugio christianorum* know? What is their sphere of knowledge? And how do they use this knowledge?

The *Pugio* (together with another of Martí's works, the *Capistrum Iudaeorum*) represented an innovation in the history of the controversy between the Jews and Christians, because for the first time systematic use was made of the Hebrew language and of Rabbinical literature in defence of the Christian faith. Christian apologists had begun studying the Talmud in the previous century with a view to refuting Judaism; for Martí, however, the Talmud is not seen as a collection of foolish ranting and ravings, and he even says that some *traditiones* in the Talmud «veritatem sapiunt [...] et Christianam fidem exprimunt». In this way, the extrabiblical Jewish tradition is apportioned a value almost of *locus theologicus*. It must be said, though, that this recognition does not represent any change in attitude to Judaism, which continues to be condemned and contrary to the truth, a relic of the past which has no reason to survive. According to Martí, after the coming of Christ, the Jews have committed many errors of their own volition (and in particular four «great misdeeds»); the consequences have been tragic above all for the Jews themselves: for their obstinacy, «Deus reprobavit illos et tradidit in reprobum sensum». The blindness of the Jews is thus the cause of their condemnation and at the same time it is also their punishment.

A sort of corollary is drawn from this: the Jews are wily and yet foolish at the same time, crafty as foxes yet ignorant. From his theological perspective, Martí does not see and does not want to see any 'science' in the contemporary Jewish community.

Did the author of the *Pugio* not know that many Jews were physicians, alchemists, magistrates, accountants and even officials in the royal court? He cannot have been unaware of it, but he does not seem familiar with *these* Jews. The Jews against whom the Christian has to wield his fist (*pugio*), the Jews of the Talmud and of Rabbinical literature, are not everyday Jews. They could at most be the Jews of the disputations, but here we are dealing with rhetorical characters rather than real ones.

Maybe Martí knew some Jewish people: it is likely that some *conversos* of Jewish origin worked with him, above all in his reading of the Talmud and his search for Rabbinical quotations, but these «real» Jews never make an appearance in the *Pugio*. Ramon Martí's dialogue with the Jews is a dialogue with books rather than with real people, and in the final analysis it is not a real dialogue at all, just like the disputations of Paris, Barcelona, and especially Mallorca or Tortosa, were not real debates either.

THE LANGUAGES OF SCIENCE USED BY THE CATALAN JEWISH COMMUNITIES IN THE LATE MIDDLE AGES

CARMEN CABALLERO

The second half of the twelfth century marks a turning point in the ways in which the Jewish communities in the West (those settled in the Iberian Peninsula, southern France and Italy) acquire and transmit scientific knowledge. From this date on and until the end of the Middle Ages, Hebrew becomes a suitable medium for scientific discourse. Except for a few isolated early instances, during this period scientific and technical works begin to be translated, copied, commented on, and even originally written in Hebrew. In fact, the dissemination of Hebrew scientific literature is closely linked to an immense and intensive translation project that made it possible for a considerable number of works from Arabic, Latin and, to a lesser degree, several vernacular languages to be rendered in Hebrew between the twelfth and the fifteenth centuries. The Crown of Aragon –especially Catalonia– and Provence become the geographical centres, closely connected to one another, of a good part of this work of acquiring and broadcasting scientific knowledge that was carried out by the Jewish community. This circumstance has an impact not only on the patterns and models of this acquisition and dissemination, and in the choice of texts, but also in the characteristics of the language or languages in which science crystallises and circulates in written form.

In the earliest Hebrew scientific texts, and right up until the end of the Middle Ages, it is possible to detect traces of the Jews' mother tongue, which is not Hebrew but the language of the territory in which they were living. Such is the case of Catalan, the language of a good number of Jewish authors, translators and copyists who take part in the processes of scientific production and dissemination.

This paper aims to provide an introduction to the study of the different ways in which the vernacular or mother tongue of the Catalan Jewish communities engaged with their consumption and production of scientific knowledge in the Middle Ages. However, I will not discuss all sciences in general, as this is beyond the scope of this paper, and does not fall into my sphere of competency. I have focused, instead, on medical literature: firstly, because Hebrew textual production on healthcare is my field of expertise; but, in particular, because medicine stands out as an exceptional discipline, in contrast to all other sciences and philosophy (astrology excepted), with regard to the attitude of Western medieval Jews, who did not accommodate 'alien' notions without resistance. The integration of medical concepts, and especially of medical practice, did not create much controversy among medieval Jewish communities.

In this essay, I argue that both medical practice across religious bounda-

ries, and the processes that legitimized it, resulted in cultural transfer. And there is also evidence of cultural transfer in the ways vernacular languages affected textual production. An attempt to categorize the linguistic phenomena derived from the impact of the vernacular on Hebrew/Jewish textual production, has yielded so far four general categories: I. Translation from Catalan into Hebrew and vice versa; II. *Aljamiado* texts and marginal notes in Romance with Hebrew characters; III. Glossaries and synonym lists; and IV. General influence of the vernacular/mother tongue in Hebrew texts (lexicography and grammar).

VINCENT FERRER'S TREATISE ON THE UNIVERSAL:
A NOTE ON THE LATIN AND HEBREW TRADITION OF THE TEXT

ALEXANDER FIDORA – MAURO ZONTA

An inspection of the contents of a manuscript in the Biblioteca Palatina in Parma shows that it contains a philosophico-theological work by Vincent Ferrer O.P. (1350-1419), the *Quaestio sollemnis de unitate universalis*, translated from the original Latin text into Hebrew during the second half of the fifteenth century. This Hebrew translation, which was probably carried out by the Aragonese Jew 'Eli Habbillo, offers a version of Ferrer's treatise which is considerably longer than the Latin text of his work extant in a single manuscript from Vienna. Traces of this otherwise lost lengthier Latin version are also present in Petrus Nigri's *Clipeus Thomistarum* (Venice 1481). This article examines the relationship between the extant Latin text, its medieval Hebrew translation and the quotations by Petrus Nigri. Through a macroscopic comparison of the structure of the different versions as well as a microscopic analysis of two of Ferrer's arguments, we try to establish a provisional *stemma codicum* which allows us to reconstruct the textual history of his treatise.

SUMARI / CONTENTS

<i>Presentació / Presentation</i>	7
<i>Abreviatures / Abbreviations</i>	17

LES NOVES LLENGÜES DE COMUNICACIÓ CIENTÍFICA NEW LANGUAGES OF SCIENTIFIC COMMUNICATION

MICHELA PEREIRA, Comunicare la veritat: Ramon Llull e la filosofia in volgare	21
JAUME MENSA, La vernacularització al català de textos profètics, bíblics i teològics en la <i>Confessió de Barcelona</i> d'Arnau de Vilanova	45
ANTOINE CALVET, Les traductions françaises et occitanes de l'œuvre alchimique du pseudo-Arnaud de Villeneuve (xiv ^e siècle - xv ^e siècle)	57
ALEJANDRO COROLEU, Ramon Llull i la impremta (1480-1520)	71
XAVIER RENEDO, Ciutats, regnes i universitats: <i>translatio studii et imperii</i> i història de les ciutats en el <i>Dotzè del Crestià</i>	81
DAVID BARNETT, A Fifteenth-Century Collection of Miracles of the Virgin from Barcelona Cathedral Archive: Questions of Readership	111
ILARIA ZAMUNER, Intorno ai volgarizzamenti italiani della <i>Chirurgia</i> di Ruggero Frugardo da Parma (o da Salerno), con una nota su un manoscritto di recente scoperta	123

TRADUCCIÓ I RECEPCIÓ TRANSLATION AND RECEPTION

MARIA SOFIA CORRADINI, La letteratura medica medievale in lingua d'oc fra tradizione antica e Rinascimento europeo	147
BERTHA M. ^a GUTIÉRREZ RODILLA, La metalexigrafía médica bajomedieval peninsular y los factores que impulsaron su desarrollo	171

IRMA TAAVITSAINEN, Vernacular Glosses and the Commentary Tradition in Fifteenth- and Sixteenth-Century English	183
SEBASTIÀ GIRALT, Màgia medieval en occità i llatí: el <i>Libre de puritats</i> i els altres escrits del còdex Barberiniano Latino 3589	201
LLUÍS CABRÉ – MONTSERRAT FERRER, Els llibres de França i la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar.	217
STEFANO RAPISARDA, From the <i>Tractatus contra astronomos judiciarios</i> (1349) to the <i>Livre de divinacions</i> (1356): Nicole Oresme Lost in Translation.	231
MICHAEL R. MCVAUGH, Academic Medicine and the Vernacularization of Medieval Surgery: The Case of Bernat de Berriac.	257

CIÈNCIA I FILOSOFIA EN HEBREU
SCIENCE AND PHILOSOPHY IN HEBREW

HARVEY J. HAMES, Translated from Catalan: Looking at a Fifteenth-Century Hebrew Version of the Gospels	285
JAUME RIERA I SANS, Una versió catalana de l' <i>Econòmica</i> de Brison	303
MARCO PEDRETTI, Una 'ciència jueva' al <i>Pugio</i> de Ramon Martí?	315
CARMEN CABALLERO, Las lenguas científicas de las comunidades judías catalanas en la baja edad media	331
ALEXANDER FIDORA – MAURO ZONTA, Vincent Ferrer's Treatise on the Universal: A Note on the Latin and Hebrew Tradition of the Text	347
<i>Abstracts</i>	357
<i>Índex</i>	377